

Renitensek a listán

Január közepén-végén sorra jelentek meg a hírek az áprilisi megméretésre készülő pártok választási listáiról. Mint rendszeren, a nevek sorrendjéből, a kimaradó és újonnan feltűnő személyekből az elemzők ezúttal is igyekeztek messzemenő következtetéseket levonni a pártok törekvéseire, jövődó politikájukra, mindenekelőtt pedig belső viszonyaikra nézve. Nem kívánom szaporítani a fontolgatások sorát, inkább a listaállítások két speciális esetének értelmezését kísérem meg. Hagyományosan „renitens” politikusok, Tölgyessy Péter és Szűrös Mátyás pályafutása a szóban forgó két ügy, amelyek vizsgálatán keresztül a személyes sorsokon túl talán valami más is kiderül a hazai politikai életéről.

Tölgyessy Péter kulcsszereplője volt a harmadik köztársaság demokratikus jog-

állami szerkezete kialakításának, a ke-rekasztal-tárgyalások rendszerváltó alkotmányozásának. Szűrös Mátyás éppen e közjogi változások nyomán válhatott ideiglenes államfővé, s juthatott neki osztályrészül a köztársaság kikiáltása 1989. október 23-án. Ezzel az aktuussal beiratkozott ugyan a történelemkönyvekbe, de a dicső folytatás elmaradt, hamarosan megkezdődött az a folyamat, amely mostanában jut el a szánalmas végponthoz: egy gyanús fantomszervezet választási listáját vezetve bukott politikusként iratkozhat ki a magyar politikai életből. Tölgyessy pályafutása változatosabb volt, de mára az ő szerepvállalása is mélypontra jutott, függetlenül attól, hogy a Fidesz országos listájának 12. helyéről feltehetően ismét mandátumot szerez.

65

Tölgyessy Péter esete a késő kádárisággal

1998 elején sokan a hatalomra törekvő Fidesz nagy húzását látták Tölgyessy Péter megnyerésében, a választási lista ötödik helyére állításában. A Szabad Demokraták Szövetsége korábbi elnöke 1996. nyár végén hagyta el formálisan is eredeti pártját. Két év teljes képviselői hallgatás és számos feltűnő „félreszavazás” után mandátumát megtartva a függetlenek közé ült. Nyilatkozataiban azonban nyomban érzékeltette, hogy nem volna idegen tőle a részvétel egy versenyképesebb jobboldal megszervezésében. Az 1998-as választási kampány kezdetén Tölgyessy még úgy vélte ugyan, hogy a Fidesz vezette jobbközép csak a következő választási ciklusra érik meg a hatalom átvételére, s ennek közreadásával nem tette éppen boldoggá a hatalomra törő Orbán-Kövér-klán tagjait, ám ennél fontosabb volt az a hitelesítő szerep,

amelyet személye az SZDSZ táborából a Fideszhez átpártoló szavazók szemében betöltött.

A Fidesz választási győzelmével Tölgyessy pártfeladat nélkül maradt. A négyéves ciklus során egyszer sem ragadtatta magát parlamenti felszólalásra, legfeljebb a Fidesz-frakcióban kurióznak (mások esetében súlyos véteknek) számító félreszavazásai keltettek némi feltűnést, olyan ügyekben, amelyekben maradék „liberális lelkiismerete” megkívánta a különállás demonstrálását. Kormányzati körökben nem tartottak igényt a kiváló politikai elemzőként elismert Tölgyessy egyéb szolgálataira sem, hiszen nem a hatalmi törekvések végrehajtásának módján borongó belső kritikusokra, hanem elszánt harcosokra és a Fidesz-ideológiát intézményesítő apologetákra volt szükség. Ilyen helyzetben mi egyéb

cselekvési tér maradt volna Tölgyessy-nek, mint hogy a politikusi pozíciót pusztán megélhetési feltételként zárójelbe tegye, vagy legalábbis megkísérelje összepárosítani az értelmiségi létezés mód sine qua nonját jelentő kritikai attitűddel. Az Orbán-kormány tevékenységére vonatkozó Tölgyessy-féle kritikák persze korántsem a pártsemleges, hanem az elkötelezett elemző pozíciójából születtek, de ezzel nincs semmi baj, amíg valaki nem próbálja a józan objektivitásra törekvését a függetlenség látszatává nemesíteni.

Morális kételyeket ettől még indokolt lehet arra alapozva megfogalmazni, hogy a megélhetést biztosító politikai funkció mellett ildomos-e azzal kimondottan szemben álló kritikai-elemző pozícióból ítéletet hirdetni, de ki tudná pontosan definiálni, melyik politikai szerep milyen mértékben tarthatja indokoltan kordában egy-egy politikai közösségen belül a nyilvános kritika szabadságát? Tölgyessy láthatóan nem veszködött az erkölcsi probléma ilyen megközelítésével, politikai elemzőként minden további nélkül kívül (felül) helyezte magát politikusi szerepén. Segítette őt ebben, hogy időről időre politikai ellenfeleinek is tanácsosabbnak látszott mellőzni az erkölcsi probléma firtatását. Élesen kritikus írásai a politikai közbeszéd tárgyává s ezáltal a politikai küzdelmek eszközeivé váltak, úgy-hogy szerzőjük szellemi függetlenségének elismerése érdekében állt az ellentáborba tartozóknak. Valósággal revelációként fogadták (és ekként idézték a napi politikai vitákban) azokat a megállapításait, amelyek csak követték és rendszerezték az ellenzéki oldalhoz tartozó elemzők radikálisabb és nemritkán alaposabb kormánykritikáit, miközben a szerző álláspontjának járulékos vagy maradvány apologetikus vonásairól, inkohereenciáiról igyekeztek tudomást sem venni. Pedig ezek forrásainak feltárása mutatja meg a Tölgyessy-eset speciális vonásait, amelyeknek lényege, hogy maga a kritikus sem „ártatlan” azoknak a viszonyoknak a létrejöttében, amelyeket bírál. Ráadásul nem is vetett számat téves elő-

feltevéseivel, jóllehet azok vezették a kudarchoz, azok sodorták a politikai hontalanság különös helyzetébe.

Egy évvel a választások után, 1999 nyarán jelent meg *Elégedetlenségek egyensúlya* címmel Tölgyessy Péter politikai írásainak gyűjteményes kötete, amely kulcsot ad a megértéshez. Kiderül ugyanis belőle, hogy a szerző politikusi-ideológusi tevékenysége szorosan összefügg a kibontakozó „fideszista” irányvonal ideológiai megalapozásával. Az írásokat együtt olvasva egyértelmű, hogy Tölgyessy elemzéseinek középpontjában a késő kádáriság pontosan sehol nem definiált kategóriája áll. Már-már mérgezési tüneteket okozó mennyiségben fordul elő a könyv lapjain a „késő kádári” jelzős szókapcsolat: a késő kádári *struktúrák*, a késő kádári *társadalom*, a késő kádári *elit*, a késő kádári *magatartásminták*, *működésmódok*, sőt „cselekvésokosság”, a késő kádári *kultúra és nyelv*, s az egész koronajaként az MSZP-SZDSZ-kormányra alkalmazott késő kádári *koláció*. Úgy látszik, a késő kádáriság kategóriája alá sorolható kifejezések konglomerátuma a magyarországi rendszerváltozás évtizedes folyamatának legfőbb leíró fogalomkészletként funkcionál, mégpedig olyan benyomást keltve, mintha magától értetődően, kifejtésre és bizonyításra nem is szorulóan volna alkalmas a politika szinte valamennyi fontos jelenségének értelmezésére. Mindazonáltal nem az a legfőbb gond, hogy Tölgyessy nem tesz érdemi kísérletet az elemzésekhez használt fogalomcsoport pontos szociológiai-politológia definíálására, úgy tekintve őket, mintha önmagukban rejtelnék magyarázó értéküket. Igazán problematikussá az teszi az elemzéseket, hogy a „késő kádáriság” egy politikai *prekoncepció* megalapozó kategóriájaként funkcionál, s ehhez illeszkedve hordoz előítéletes kritikai tartalmat. A késő kádáriság jelenségeit Tölgyessy meggyőzően mutatja be és bírálja, de nem szisztematikusan kifejtett, csupán virtuális teória fogja össze gondolatait. A késő kádáriság fogalmainak leíró, illetve egy politikai stratégiát megalapozó ideologikus tartal-

ma „észrevétlenül” össze van csúsztatva. Mindez következménye annak, hogy a „független közíró objektív elemzései” valójában nem politológiai, hanem kifejezetten *politikai* írásművek.

A késő kádárizmus kategóriája tehát a Tölgyessy íásaiban a világosan ki nem fejtett politikai koncepcióból nyerhetné el igazi értelmét. A kifejtést azonban megakadályozza, hogy egy valamelyest is alaposabb, tudományos igényű vizsgálat megingatná a koncepció alapjául szolgáló ideológikus előfeltevéseket. Márpedig ha ez megtörténne, akkor a politikus Tölgyessynek szembesülnie kellene saját pályafutása problematikus vonásaival, s nem folyamodhatna ahhoz a módszerhez, hogy kívülállóként értelmezi azokat a politikai harcokat is, amelyeknek főszereplője volt. (Jellegzetes példa: helyenként egyes szám harmadik személyben emlékezik meg önmagáról.) Gyűjtteményes kötetéből kihagyta direkt pártpolitikai megnyilvánulásainak javát és ideológiai előfeltevéseinek megfogalmazásait, ám ezzel nem oldotta fel a kettősséget, csupán megpróbálta elrejtetni.

Mindenekelőtt az a kérdés: miként, milyen okokból alakult ki az a Tölgyessy nevéhez kapcsolódott politikai stratégia, amelynek a könyv magvát képező ideológiai prekonceptió a szerves tartozéka, és hogyan vezetett el ez a Fideszhez? Tölgyessy Péter 1989-ben robbant be a magyar közéletbe. Ígéretes jogtudósi karriert váltott fel a politikai pályával, amikor a Szabad Demokraták Szövetségéhez csatlakozott, döntő részt vállalva *A rendszerváltás programja* – a nevezetes Kék Könyv – közjogi részének megalkotásában. A törekvés egyértelmű volt: formájában békés, ám tartalmában radikális változást eredményező átmenet a jogállamisághoz, a liberális demokráciához. Tölgyessy véleménye és a liberális programpártként a rendszer átalakításának koherens programját képviselő SZDSZ összhangja problémátlan volt, amint az könnyen megállapítható a korabeli publikációiból. Ennek alapján közjogászként és egyúttal a frontvonalba küldött politikusként kulcsszerepet kapott és

vállalt a politikai átmenet formálásában és a köztársaság közjogi rendszerének megteremtésében. Mindkét téren kivételesen jelentős és pozitív szerepet játszott, teljesítményének köszönhetően hónapok alatt az SZDSZ egyik kulcsfigurája lett.

Kétségtelen, hogy a rendszerváltás közjogi változások révén megvalósuló *politikai* aktusait egyfelől a legnehezebb volt tető alá hozni, hiszen a tárgyalásokat végigkísérték a kompromisszumokat kikényszerítő hatalmi megfontolások, másfelől azonban ez volt a leggyorsabb és legradikálisabb végrehajtható változás. Ha valahol, hát politikai-közjogi téren igazán lehet *rendszerváltásról* beszélni. Bonyolultabb a helyzet a gazdaság és hozzá kapcsolódóan a társadalom átalakításával-átalakulásával. Az átmenet politikai szakasza idején azonban ezek a súlyos és csak hosszabb távon megoldható problémák is többnyire mint közvetlenül hatalmi kérdések merültek fel, mindezekelőtt a válságért viselt felelősség és a hatalomátmentés kísérleteinek kritikája gyanánt. A rendszer-átalakítás folyamatát, amely arra volt hivatva, hogy a késői kádárizmusból elvezessen a demokratikus jogállami és a korszerű piacgazdasági viszonyokhoz, Tölgyessy is az „ortodox liberális” álláspontonról szorgalmazta. Véleménye nem tért el a „hivatalos” szabad demokrata stratégiától, amely nemcsak a régi rendszer „visszahúzó erőitől”, hanem a magát „nemzeti oldalként” kinevező zavaros jobboldali konglomerátum pártjaitól is élesen elvált, nem tartván alkalmasnak azokat a feladat végrehajtására.

A kerekasztal-tárgyalásokat követő éles politikai harcban Tölgyessy a szabad demokraták egyik legismertebb frontharcosa lett. A „négyigenes” népszavazási kampánytól kezdve az elvi rendszerváltó radikalizmus és a felkorbácsolt indulatokkal terhelt szimpla antikommunista attitűd különbsége elmosódott, a kialakuló „radi-szadi” köreiből Tölgyessy népszerűségét elsősorban a párt felemelkedésében játszott szerepe, kevésbé a demokratikus jogállam liberális program-

jának képviselte teremtette meg.¹ Az SZDSZ nagy párttá emelkedésében játszott szerepét mutatja, hogy az országos választási lista vezetőjeként úgy emlegették, mint a szabad demokraták egyik lehetséges miniszterelnök-jelöltjét. Ezek után nem csoda, hogy súlyos következményei lettek az 1990 őszen váratlanul napvilágra került konfliktusnak a párt vezetői és a parlamenti képviselőcsoportot irányító Tölgyessy között, akit hirtelen eltávolítottak tisztségéből, miután elszántan próbálkozott azzal, hogy a legfőbb döntési centrumot maga körül építse ki. Tölgyessy utólag úgy állította be a dolgot, mintha már ekkor éles koncepcionális különbség állt volna a konfliktus hátterében, jöllehet a valóságban nem oka volt, hanem a következménye lett a konfliktusnak az az éles stratégiai vita, amely az SZDSZ 1991–92-es válságidőszakában Tölgyessyt szembeállította a párt hagyományos vezetői körével. Mindezt csak azért érdemes fölidézni, mert Tölgyessy utólag (immár fideszes képviselőként) a történeteket átstilizálta, s eredetét tekintve egykori pártja szellemiségét is elkezdte a késő kádáriság kategóriája alá sorolni.² Így lehet a kezdetekre visszavezetni – szinte predesztinációként – azt a teóriát, amely később megalapozta az orbáni összenövési elméletet, és amely hitelesíteni volt hivatott a szocialista-szabad demokrata kormány késő kádári koalícióként való minősítését.

Fölösleges volna hosszadalmasan fel-

idézni az SZDSZ belső konfliktusainak szövevényes történetét, hiszen nem az események ismeretlenek,³ sokkal inkább a megítélésük maradt vitatott. Kőszeg Ferenc és Kis János a történetek felidézve a *Beszélő* hasábjain igazán részletesen kifejtette az érveket és ellenérveket Tölgyessy egykori álláspontjának érvényességéről, illetve tévedéseiről.⁴ A vitában a szabad demokraták első elnöke érzékletesen mutatta be a folyamatot, miként jutott el – az SZDSZ liberalizmusának emberjogi és a magyar progresszióhoz kötődő hagyománya iránt kevés affinitást mutató – Tölgyessy Péter ahhoz a koncepcióhoz, amely elkerülhetetlenné tette a szakítást. A processzus kezdőpontja 1991 őszen a jobboldal SZDSZ-ellenes vádjainak átvétele, amely a „polgári radikalizmussal” szakító, „patriótább és az egyházakkal jobban szót értő” párt igénylésének formájában jelent meg. Végpontja pedig az egy évvel később, a pártelnöki pozíció megtartásáért vívott küzdelemben kifejtett koncepció, amely egy határozottan jobboldali orientációt választó polgári középpárt megteremtésének jegyében született. Kis János meggyőzően érvelt amellett, hogy az SZDSZ-ből nem lehetett olyan pártot faragni – mintegy a „hiányzó jobbközép” pótlásaként –, amely egyszerre beszél a modern, nyugatosodott rétegek és a nemzeti-konzervatív középosztály nyelvét. Nem tért ki azonban arra, hogy a szabad demokraták körében „teoretikus” igénnyel nem az alternatív stratégiát a politikai vitában képviselő Tölgyessy, hanem Tellér Gyula fogalmazott meg többé-kevésbé koherens koncepciót. Márpedig a kettejük nézetei és törekvései között fennálló összefüggés igen fontos a fideszizmushoz való viszony szempontjából. Tellér nemcsak előtte járt Tölgyessynek, hanem sokkal következetesebben is képviselte az álláspontját, amire lehetőséget adott, hogy a

¹ Ehhez képest Tölgyessy az SZDSZ 1990-es kampányát – saját szerepét mellőzve – utólag meglehetősen kritikusan szemléli: „A demokratikus ellenzéknek kezdetül fogva voltak bizonyos messianisztikus vonásai. Hangadói később is esetenként féktelen türelmetlenséget tanúsítottak a többi közéleti szereplővel szemben. Az ezt megöröklő SZDSZ-t gyakran egyfajta *jakobinus türelmetlenség ragadta el*, politikai vetélytársai egymás után szenvedték meg *engesztelhetetlen* rohamait. (...) A párt üzenetei középpontjába nem a polgári Magyarország programját, hanem az ellenfelei bírálatát állította.” Tölgyessy Péter: A demokratikus átmenet regénye. In: *Elégedetlenségek egyensúlya. Válogatott írások*. Budapest, 1999, Helikon. 26. o.

² A misztifikált értelmiségi véleményformálói körrel kijelentette, hogy az nem szabadelvű, hanem a hetvenes-nyolcvanas évek elvadult individualizmusát képviseli, a „késő kádári életfilozófiát” igazította az új viszonyokhoz. Uo. 33. o.

³ A történetekről részletesebben: Ripp Zoltán: *Szabad demokraták*. Budapest, 1995, Napvilág.

⁴ Kőszeg Ferenc: Tölgyessy Péter és a rendszerváltó pártok alkonya. *Beszélő*, 2000/4. 22–46. o.; Kis János: Kőszeg visszanéz. *Beszélő*, 2000/7–8. 48–56. o.

napi politikai harcokban és a nyilvános ideológiai vitákban közvetlenül nem vett részt.

A kapcsolatfeltáráshoz a kulcs a késő kádáriság fogalma. Tölgyessy deklaratív módon nem azonosult ugyan a tellerista koncepcióval, ám tisztán filológiai módszerekkel is kimutatható, hogy fogalom- és érvekészletét, összes alapgondolatát kritikai reflexió nélkül felhasználta. Mindkettejüket azonos redukcionizmus jellemzi: nézeteiket a kádárizmussal leszármoló polgárosodás *politikai tényezőinek* szempontja uralja. A társadalom politikai törésvonalainak ideologikus megkonstruálásával a cél nem más, mint azt bizonyítani, hogy a társadalom érdektagolt-sága és fejlődési tendenciája is a késő kádárizmussal leszármoló, „polgárosító” jobboldali többséget teszi természetessé és kívánatosná. A „tellerizmus” első változata, az úgynevezett *megalkadt struktúrák* elmélete világosan kifejti, hogy a régi rendszer örökségét tovább éltető Szocialista Párt, illetve annak a kádárizmust konzerváló bázisa a rendszerváltástól remélt pozitív változások legfőbb gátja. A koncepció továbbfejlesztett változata már reflektált az 1992-ben kialakult helyzetre, amelyben az antallista jobboldal öles léptekkel haladt a kudarc felé, s úgy tűnt, tartósan háromszórtatú politikai berendezkedésre van a legnagyobb esély. A „három rész-Magyarország” teóriája kifejezetten alkalmas volt a Tölgyessy-féle stratégia megtámogatására, hiszen abban a „polgári rész-Magyarországot” reprezentáló liberális közép élesen elvált a fő veszélyt jelentő „késő kádári rész-Magyarországtól”, ugyanakkor a jobboldali orientáció ellenére is kizárta az akkori kormánypártok által képviselt „rendies rész-Magyarország” dominanciáját.

nak elfogadását. A Tölgyessy pártelnöki bukása után megkötött SZDSZ–Fidesz-szövetség elvileg esélyt nyithatott volna egy polgári-liberális dominanciájú kormánytöbbség létrehozására, a két liberális párt kétféle orientációja azonban szétzilálta az eleve álságosnak bizonyult paktum alapjait, mindenekelőtt a Fidesz jobboldali fordulata nyomán bekövetkezett összeomlás miatt.

Az a politikai program, amely a késő kádárizmusnak nevezett valami legyőzését akarta a pártharcok lényegeként beállítani, s a hazai viszonyok liberalizálását, modernizációját, demokratizálását a politikai megosztottságnak ebbe az értelmezésébe próbálta meg beleerőltetni, szükségképpen hamis előfeltevésekre és magyarázatokra kényszerült a valóságos történések értelmezése során. Tölgyessy koalícióellenes érvei, majd bírálatai a „késő kádári koalíció” működése iránt a prekoncepció igazolását szolgálták, s egyáltalán nem különböztek a Teller-féle állatszociológiai megalapozású teória tételeitől. Ahogyan az a részleges igazságoktól való teljes megszállottság eseteiben lenni szokott: a közhelyességig ismert jelenségek szabad csoportosítása az előítéletek alátámasztását és az egész koncepció hamisságának elfedését szolgálta. Kis János idézett írásában rámutatott, hogy tévesnek bizonyult Tölgyessy legfőbb koalícióellenes érve, miszerint a késő kádári politizálásból kiszakadásra képtelen, a késő kádári szerkezeteket megőrző-feltámasztó szocialisták elodázzák a múlhatatlanul szükséges döntéseket, az alapvető reformokat.⁶ Ezt megelőzően Révész Sándor fejtette ki – a „késő kádáriság” definiálatlan fogalombokrának hasznavehetetlenségét kimutatva –, hogy semmiféle speciálisan „kádári” nincs abban, amit Tölgyessy annak nevez. Mint írja: „Miután Tölgyessy az antiliberális mentalitás antitotalitárius változatát nevezi késő kádárinak, s ennek a puha diktatúrából a puha demokráciába való átmenetétől fél, egy párt annál inkább rá-

⁶ Teller Gyula 1994-ig az SZDSZ Országos Tanácsának tagja volt. A Horn-kormány megalakulása idején kilépett a pártból, majd 1995-ben egyik alapító tagja volt a Magyar Polgári Demokraták Társaságának. 1996-ban a *polgári Magyarországiért* c. Fidesz-vitairat egyik szerzője, az Orbán-kormány megalakulása után a kormányfő tanácsadója lett. A 2001. évi Fidesz-kongresszuson közreadott újabb nagyszabású vitairat ideológiai-történeti bevezető része is az ő keze nyomát őrzi.

⁶ Kis János: i. m. 54. o.

szolgál a Tölgyessy-félelemre, s annál inkább az, amit ő késő kádárinak nevez, minél kevésbé liberális, s minél többet tesz a demokrácia felpuhításáért. Ezek szerint viszont Tölgyessy tavaly [1998-ban] annak a koalíciónak a győzelmét szolgálta, amelyiktől értékei alapján a leginkább tarthat, s annak a koalíciónak a bukását segítette elő, amelytől ezen az alapon kevésbé (bár sajnos nem kevésbé) kell félnie. Az MSZP-SZDSZ-kormány fölmutatta mindazokat a sajátosságokat, amelyeket Tölgyessy késő kádárinak nevez, de nem inkább, hanem éppenséggel kevésbé, mint elődje és utódja.”⁷

Mint a bevezetőben említettem, Tölgyessy 1996 nyarának végén lépett ki az SZDSZ-ből, amely országos listája harmadik helyéről juttatta képviselői mandátumhoz, kétévi parlamenti hallgatás és számos nyilvános kritika után ekkor ült át a függetlenek közé. Kilépésekor nyomban jelezte, hogy magát jobbközép politikusnak tekinti, és szívesen szerepet vállalna egy versenyképesebb ellenzék megszervezésében, amely feladatra – némi fenntartásokkal – a Fideszt alkalmasnak tartja.⁸ Másfél hét múlva a Fidesz részéről Orbán Viktor pártelnök és Szájer József frakcióvezető visszajelezte: nyitottak Tölgyessy befogadása iránt. Egyelőre azonban „független elemzőként” kezdett működni, s ilyen mivoltában élt, mint hal a vízben. Nem tette kétségesé, hogy a koalíció leváltásán dolgozik,

volt pártját semmivel sem kevésbé élesen támadta, mint az MSZP-t, miközben azért a Fidesznek is jutott a bírálathoz. 1996 végétől végre gáttalanul áradhatott belőle a „késő kádári elitezés”, a koalíció minden cselekedetét igyekezett ezen elitcsoportok küzdelmeire vagy alkuiira visszavezetni. Kategorikus állításokban fogalmazta meg a preconcepciójából levezetett feltevéseit. Szilárd empirikus alapokon nyugvó bizonyítékokkal nem szolgálhatott; mindazonáltal számos megállapításra talált, nagyon is valóságosnak látszik, magas színvonalú kritikák elemzései újra és újra kivívták a közvélemény elismerését. Vizsgálódásainak középpontjába egyre inkább az erőviszonyok alakulása kerül, jó darabig a ponthelyzet tényét állapította meg, majd 1997 közepétől úgy látta, az MSZP-t aligha lehet megállítani az újabb győzelemhez vezető úton.

1998 februárjában azután Tölgyessy megtette a nagy lépést: elfogadta a Fidesz országos listáján az ötödik helyet. Csatlakozását azzal az aggódmával indokolta, hogy egypólusú politikai szerkezet kialakulása fenyeget az MSZP újabb nagyarányú győzelme esetén, hiszen az SZDSZ a szocialisták szatellit pártjává süllyedt, így csak a Fideszből felépülő jobbközép gyűjtőpárt képezhet megfelelő ellensúlyt. Tölgyessy érvelésének újfent az volt a leggyengébb pontja, hogy szimpla pártpolitikai alapon, a létező és a kívánatos pártstruktúra különbsége oldaláról ítélte meg a helyzetet, ebből következően nagyon egyoldalúan értékelte az SZDSZ koalíciós szerepvállalását is, mintha csupán az általa előre jelzett aggályokat igazolták volna a fejlemények. Akkor is látszott pedig: a Fidesz a „be nem vált rémisztgetéseinek árnyékában kénytelen a nyilvánvaló sikereket is tagadni, az elégedetlenek és a vesztesek megnyerésére játszani, illuzórikus ígéretekkel hitegetni a választókat, jöllehet mindez az agyonhangoztatott »polgári« jelszóhoz sehogy sem illik. A »független elemző« pozícióból valamit még őrző Tölgyessy Péter hallgatása erről a kérdésről több mint árulkodó. Annyit kénytelen volt bevalla-

⁷ Révész Sándor: A kiábrándulás egyensúlya. *Népszava*, 1999. július 26. A szerző a továbbiakban rámutat, hogy a szocialista-szabad demokráta koalíció „évtizedek óta először következetesen, hatalmas ellenszélben és az állítólag kevésbé »késő kádári« ellenzék fújolása közben végigvitt egy gazdaságpolitikai kúrát, igen rossz állapotból igen jó állapotba hozta a magyar gazdaságot. Alapvetően megjavította a Nyugat képét a magyar gazdaságról és a magyar demokráciáról, a túlelosztás visszavételében végrehajtotta az Antall-kormány által elszabotált döntő fordulatot, a privatizációt, és a piaci átmenetet nem lelassította, hanem fölgyorsította, az állami beavatkozás mértékét lecsökkentette. Mindennek érdekében megszakította az alkufolyamatot az MSZP számára legfontosabb »konfliktusképes csoportokkal... Az állami paternalizmust visszaszorító... reformokat hajtott végre a nyugdíjrendszerben, az oktatásügyben, az igazságügyben, a betegellátásban.”

⁸ Tölgyessy szakított. *Heti Világgazdaság*, 1996. szeptember 7. 20. o.

ni, hogy nem igazán hisz új pártja választási sikerében, ellenben hosszú távú építkezést tart szükségesnek. Logikus, hogy egyelőre nem vállal vezető pártpolitikai funkciót. A Fidesz vezérkara azonban nyilván számít rá az SZDSZ ellen megvívandó kampányban, ezért Tölgyessy Péter formális funkció nélkül is fontos tényező lehet.⁹ Nos, beváltotta a hozzá fűzött reményeket, nyilvánvalóan jelentős szerepe volt abban, hogy sok korábbi SZDSZ-választó hitelesnek találta a Fideszt.

Az Orbán-kormány ideje alatt Tölgyessy ténykedésének három periódusa ismerhető fel. Az első szakaszban óvatos apologetának mutatkozott. A „mezei” képviselőségen kívül funkciója nem volt, pozíciót nem kért, de nem is kapott ilyesmire ajánlatot, hiszen habitusából fakadóan nem alkalmas olyan szolgálatra, mint amilyenre a miniszterelnök tanácsadói köreiből buzgólkodó volt SZDSZ-es politikusok kaphatók. Folytatta tehát politikai elemzői munkásságát, s szinte süt írásainak soraiból a remény, hogy a Fidesz-kormány igazolja előfeltevéseit, és cáfolja balsejteleit. Néhány hónap elegendő volt rá, hogy elemzőként pályája mélypontjára jusson: soha korábban nem volt ennyire nyilvánvaló, hogy ítéleteiben mélyen elfogult. 1998 szeptemberének végén jelent meg munkássága e szakaszának reprezentatív darabja, amelyben optimizmust sugározva jelentette ki: „feltehetőleg érvényét veszítette a kádári logika”.¹⁰

Valójában az azonos mérce alkalmazásának követelménye veszítette érvényét. Áprilisban a szakértő kormány igénye még mint „antiparlamentáris ideológia” elítélő minősítést kapott, szeptemberben az új kabinetéről azt tartotta, hogy „sokban közelít a magyar közvélemény számára olyannyira kívánatos szakértői kormány ideáljához”. Horn Gyula esetében a koncentrált kormányfői hatalom késő kádárta jelenség volt, ezzel szemben az

elnöki rendszerekhez közelítő Orbán-féle modell a cselekvőképes állam megteremtésének törekvését segíti elő. Az egész pályás letámadást megindító prompt nagytakarításról csak annyi mondanivalója volt, hogy a személycserék száma meghaladja ugyan a régi jogállamokban szokásosakat, de nem lépi túl a Horn-kormány idején tapasztaltakat, s azt prognosztizálja: „a személyi döntések koncentrált kivitelezése esélyt ad arra, hogy a tisztogatások vádja idővel elüljön”. Az igazi gyöngyszem persze az, ahogyan Simicska Lajos APEH-elnöki kinevezését bagatellizálta, és a „megfigyelési botrány” kirobantását a „kezdemenyezés átvételét” célzó ügyes húzásként értékelte, miközben csupán azon aggódott, hogy az akciók újraegyesítik és ellentámadásra sarkallják a késő kádári eliteket. **Eörsi István**, aki nyomban felhívta a figyelmet Tölgyessy fordulatra, nemcsak felsorolta a tarthatatlan állításokat, de szokása szerint kíméletlen pontossággal mutatott rá a lényegre: Tölgyessy nem az igazán fontos ellentmondások okait és perspektíváit kutatja, hanem a kormányzati taktika folyamányait, ez pedig gátolja abban, hogy hitelesen elemezzen szélesebb összefüggéseket.¹¹

Az apologetikus megközelítésből egyenesen következik ez az újfajta redukcionizmus, amelyben nincs reflexió arra, hogy a késő kádári „megalvadt struktúrák felbontása” jelszó alatt milyen hatalmi szerkezet és hatalomgyakorlási módszer meghonosítása kezdődött el. A liberális jogállam iránt elkötelezett Tölgyessynek persze előbb-utóbb be kellett látnia, hogy a megközelítésmódja tarthatatlan. Első lépésben azonban a bírálát radikalizálódását csupán az váltotta ki, hogy diszfunkcionálisnak vagy kontra produktívnak ítélte a Fidesz-agresszió egyes túlzó lépéseit; továbbá veszélyesnek vélte a jogállami határok feszegetését, a kormányzati hatalom konfliktusait más alkotmányos hatalmi ágakkal

⁹ Ripp Zoltán: Tölgyessy utcája. *Népszava*, 1998. február 18.

¹⁰ Tölgyessy Péter: Új politikai korszak kezdetén. *Magyar Nemzet*, 1998. szeptember 26.

¹¹ Eörsi István: Tölgyessy Péter fordulata. *Népszabadság*, 1998. október 12.

szemben s a politikai kultúrát torzító egész „háborús észjárás”. A Fidesz akaratelvű, állandóan győzelmeket kicsikarni óhajtó, kizárólag a szavazatmaximálásra törekvő magatartását mintegy értékmentes rezignáltsággal titulálta „modern hatalmi politikának”, nem tekintette „osztálypolitikának”, s egyelőre eltekintett annak firtatásától, hogy ezen megállapítások figyelembevételével vajon milyen alapon nevezhető *polgárinak*.¹²

Jelentősebb változás 1999 második felében kezdődött, ettől fogva új, élesebben kritikus szakasz nyílt Tölgyessy munkásságában. Abban nem volt változás, hogy továbbra is erősítette a késő kádáristákat mindenki mástól elválasztó fő törésvonal létét, s noha már alig akadt jó szava a Fideszre, azért az Orbán-csapat javára írta, hogy „innen maradt ezen az alapvető törésvonalon”. „A Fidesz szembe fut több polgári értékkel” – emelte címmé megállapítását egy vele készült interjú, ám továbbra is megértést tanúsított a kormány agresszív magatartásával szemben, amennyiben az a „közjó” érdekében a „tevékeny közhatalom” megteremtését célozza, leszámolva a késő kádárista centrumpolitikával, a befolyásos érdekcsoportok hálójában vergődéssel, az egyensúlyozással, az ütközések kerülésének pragmatizmusával. Amit Tölgyessy kárhoztatott, az csupán az aránytévesztés, a közjogi berendezkedés egy-két sarokpontjának feszegetése és ezzel a politikai kultúra károsítása, a társadalomátalakító döntések helyett a hatalmi politika túlsúlya, valamint „az ellenféllel szemben szinte mindent megengedhetőnek vélő észjárás”, amely a demokrácia stabilitását is kikezdheti, „két fenekedő harci táborra” szakíthatva a közéletet.¹³

Fél évvel később Tölgyessy kritikája

tovább radikalizálódott. Ekkor már élesen bírálta a Fideszt a komolyabb reformok elmaradásáért, túlméretezettnek tartotta a riválisok gazdasági erejének megtörésére és a saját klientúra építésére fordított energiát. „A meglévő félig polgári viszonyokat így nem a jogállam normáival, intézményeivel, értékeivel, nem is a piaccal, hanem inkább egy másik klientúrával igyekszik felváltani. Csakhogy ezzel a sokat kárhoztatott késő kádári szerkezetek valójában nem gyengülnek, hanem inkább erősödnek, hiszen csak a szereplők változnak” – állapította meg a Fideszről. Majd hozzátette: örökös rohamaival alig befolyásolta a mélyebb társadalmi erőviszonyokat, viszont nemcsak a társadalom jelentős részét hangolta maga ellen, hanem kikezdte a hatalommegosztás rendjét, a fékek és ellensúlyok alkotmányos rendszerét is.¹⁴ Nyilatkozatából ekkor úgy tűnt, a Fideszben is nagyot csalódott, a következő választásokon már nem indul.

Újabb fél esztendővel később megjelent Tölgyessy talán legnagyobb feltűnést keltő, az ellenzéki politikusok által is legtöbbet idézett elemzése.¹⁵ Okkal emlegetik, hiszen az írás kiváló, alapos és átfogó, legtöbb vonatkozásban a kíméletlenségig pontos. Jelentős teljesítmény még akkor is, ha a legtöbb megállapítása nem új, s mint fentebb jeleztem, mások korábban és radikálisabban kritizálták a Fidesz politikáját. Az írás tárgyyszerű hangvétele és leíró jellege inkább kiemeli, mintsem tompítja a bírálatot. Tölgyessy a premisszaként funkcionáló értékszempontjait is mérlegre téve kénytelen tényként megállapítani a zsákmányszerzésre összpontosító, a hatalmi szempontokat mindenek fölé emelő Fidesz-kormányról: „nem a polgári társadalomszervezési elveket próbálja uralomra juttatni, hanem inkább az örökölt viszonyokat működtetni tovább saját pártfogoltjaival.” A tanulmányra reflektáló, azt szo-

¹² Az 1998 végén megjelent elemzése az utolsó, amelyet gyűjteményes kötetébe felvett, de ezt aligha csak a naptári év lezárása indokolja: innen már nincs továbblépés a kritikában anélkül, hogy ellentmondásba ne kerüljön önmagával. Tölgyessy Péter: Kalandozások kora. In: *Életpontok és egyensúlyok*, 327–333. o.

¹³ „A Fidesz szembe fut több polgári értékkel.” Tölgyessy Péterrel beszélget Seres László. *Élet és Irodalom*, 1999. július 16.

¹⁴ Az erőből erőlködés lett. Tamás Ervin interjúja Tölgyessy Péterrel. *Népszabadság*, 1999. december 11.

¹⁵ Tölgyessy Péter: Háborús észjárás igazgat. *Népszabadság*, 2000. június 24.

ciológiai szempontokkal kiegészítő Dessewffy Tibor nem is habozott levonni a következtetést: „Egy fura hibrid születésének vagyunk tanúi: az Orbán-kormány alig két év alatt létrehozta az antikommunista kádárizmust.”¹⁶ Vége – gondolná az ember Tölgyessy és a Fidesz múltó rosszullétnek bizonyult kapcsolatról –, ezek után a szakítás elkerülhetetlen. Nem derült ki, hogy a Fidesz vezérkarában mit gondoltak Tölgyessyről, bár nem nehéz elképzelni. Mindenesetre nem tartották célszerűnek, hogy a magyar politikai élet egyik emblematisz alakjától erőszakkal megváljanak. Ő maga pedig mellőzte elemzéseiből a személyes következtetések levonását, noha akadt, aki erre figyelmeztette.¹⁷ A parlamentben továbbra is a hallgatás bátorságát választotta – az egész ciklus ideje alatt nem szólt fel –, félreszavazásai sok vizet nem zavartak, a mamelukfrakció egységét ez nem bontotta meg. Tudomásul vették, hogy vele szemben mások a normák.

A politikai elemző és a politikus szerepének elválasztásáról korábban így nyilatkozott: „Számomra az elemzői szerep a harag és részrehajlás nélküli pozíciót jelenti. Az 1998-as választási kampány egy-két eseményét nem számítva 1992 novembere óta hallgatók. Írásaimmal sohasem akartam a közéletet közvetlenül irányítani. Nyilvánvaló, hogy az elemzőnek is van világnézete, álláspontja a közös mibenlétéről. Szövegeimet mégsem politikai vetélytársaim legyőzésének szándékával készítem, hanem a társadalom, a hatalom mozgásának megértése a célom. Ugyanakkor a magukat pártoktól függetlennek nyilvánító szerzők túlnyomó többsége szenvedélyesen politizál.”¹⁸ Ha őszintén így gondolta is, akkor a morálisan tarthatatlan helyzetekben nem túl ritka önáltatás klasszikus esetével állunk

szemben. Sok mindenféle személyes pozíció összeférhetne ezzel az állásponttal, a parlamenti képviselőség azonban – mint par excellence politikusi szerep – nyilvánvalóan nem tartozik közéjük.

Tölgyessy ezt követően már csak egy alkalommal, 2000 novemberében került a figyelem középpontjába, amikor elfogadta Demszky Gábor meghívását, és a főpolgármester SZDSZ-elnökké választása előtt nyilvános vitára állt ki vele. Kisebb politikai vihar abból keletkezett, hogy a vita után Demszky úgy nyilatkozott, mintha számíthatna Tölgyessy támogatására. Hamar kiderült azonban, hogy szó sincs ilyesmiről. A hírré reagáló Tölgyessy azt feltételezte, hogy a Fideszre vonatkozó éles bírálatából juthatott téves következtetésre Demszky. Ezzel szemben leszögezte: „Ha a magyar polgárosodás nevében fellépő pártok hibás politikát követnek, akkor visszahúzódom az aktív politizálástól, de nem igazolok át a másik oldalra.”¹⁹ Napjainkban, a Fidesz választási listájának összeállítása idején látjuk, hogy ez a visszahúzódom mit jelent. Tölgyessy Péter valóban visszahúzódom – illetve visszahúzták őt –, de csak a lista 12. helyéig. Aligha kétséges, hogy miért kap újabb esélyt a mandátumszerzésre: az 1998. évi lista ötödik helyezettjének „büntető” kihagyása annál is több kárt okozhatott volna az SZDSZ megsemmisítését elsődleges célként kezelő Fidesznek, mint amennyi gondot „független elemzőként” okoz a fejtegetéseivel. Tölgyessy fideszes pályafutásának kudarca gyéértelmű: rá nem volt szükség, csak a nevére. A jövőben persze változhat a helyzet. A Fidesz választási veresége esetén felújíthatná kedvenc foglalatosságát, s újra vég nélkül későkádárizhatna – a polgári ellenzék legnagyobb gyönyörűségére.

¹⁶ Dessewffy Tibor: Antikommunista kádárizmus. *Népszabadság*, 2000. augusztus 26.

¹⁷ Eörsi István egy héttel a nevezetes cikk után rámutatott: „Az objektivitás látszata mögött olyan ember rejtőzik, aki nem akarja vagy nem meri elkészíteni vizsgálatának mérlegét. Mármost Tölgyessy a Fidesz parlamenti frakciójának tagja, így hát okkal feltételezzük, hogy saját pártjának drukkol, de elemzéséből nem

következtethetünk sem erre, sem ennek ellenkezőjére. Mint elemző, ott kuporog a földön, két szék között.” Eörsi István: Két szék között. *Népszabadság*, 2000. július 1.

¹⁸ „Partvonalon állni és figyelni.” Beszélgetés Tölgyessy Péterrel. Ferenczi Krisztina interjúja. *Magyar Hírlap*, 1999. május 22.

¹⁹ *Népszabadság*, 2000. november 24.

Szűrös-ügyek avagy egy népi-nemzeti szocialista szenvedései

A szocialista parlamenti frakció legmeg-
rögzöttebb félreszavazója és messze a leg-
több tartózkodást produkáló képviselője
Szűrös Mátyás volt. Az adatok önmagu-
kért beszélnek. 1998-ban szavazatai 20,22
százaléka, 1999-ben 28,24 százaléka, 2000-
ben 24,21 százaléka volt kifejezetten *el-
lentés*éért pártja álláspontjával. (Összeha-
sonlításként: az ugyancsak notórius más-
ként szavazó Tölgyessy legnagyobb eltér-
ése ugyanezen időszakban 5,78 százalé-
k volt a Fidesz-frakció álláspontjától.)²⁰
Az MSZP mindazonáltal jámboran türte
nemcsak az ellenvélemény effajta kinyil-
vánítását, hanem képviselőjének azokat
a nyilatkozatait is, amelyek – hogy
nem – mindig az MSZP ellenfelei számá-
ra a legkedvezőbb pillanatokban hang-
zottak el, s kivétel nélkül a jobboldal szte-
reotip vádjait súlykolták. Jellegzetes tü-
nete a Szűrös-ügyek kezelésének, hogy a
szakítás sem öltötte a pártból – vagy
akár a frakcióból – való kizárás formá-
ját.²¹

A Szűrös-élet vizsgálata egyszerűbb
meg nehezebb is, mint Tölgyessy Péter
pályafutásáé. Neki ugyanis nincs intel-
lektuális kihívást jelentő, művekben ob-
jektívalódott szellemi munkássága, rá-
adásul a rendszerváltás óta fejlődéstör-
ténete sincs, nem haladt sehonnan seho-
va. Igaza van, amikor azt mondja, hogy
álláspontja és magatartása mit sem vál-
tozott az évek során, csodálkozása még-
sem indokolt a megítélésében bekövetke-
zett fordulaton. Az azonos jellegű ügyek
egyszerű mennyiségi halmozódása is el-
vezethet a szakadást eredményező kri-
tikus ponthoz, különösen ha a külső kö-

rülmények alakulása is elősegíti. A párt-
politikai polarizáció, a fő törésvonalat
elmélyítő fideszes stratégia olyan hely-
zetet teremtett, amely által Szűrös leg-
utóbbi időkben produkált provokatív fel-
lépései meghaladták a tűréshatárt a Szo-
cialista Pártban, korábbi eszmétársai sze-
mében is védhettekné tették pozícióját.

Régi MSZMP-s politikusok lejáratásá-
nak jól bevált eszköze a múlt felhány-
torgatása, szelektív alkalmazása azonban
egyre érdektelenebbé teszi. A félnáci pro-
pagandát folytató egykori vaskalapos
kommunista zurnaliszta ma éppúgy „hi-
teles” személynek számít a jobboldalon,
mint a kormány volt kommunista párt-
tag miniszterei. Az átállás és a hűség
szolgálat felmentést ad a múltidéző vá-
daskodás alól. Nincs ez másként Szűrös
megítélésével sem.

A rendszerváltás előtti időkbe csupán
azért érdemes futólag visszatekinteni,
mert állandó eleme a saját történelmi
szerepét értékelő Szűrös érvelésének. A
kelet-berlini és moszkvai nagyköveti be-
osztását felemletőknél válaszként rend-
re elmondja, hogy afféle *karrierdiploma-
taként* jutott e különösen nagy politikai
bizalmat jelentő feladatokhoz. Az állítás-
ból annyi kétségkívül igaz, hogy az ötve-
nes években Moszkvában diplomata sza-
kon tanult, majd diplomáciai tevékeny-
sége és pártkarrierje a kor szokásának
megfelelően egymásba fonódott. Diploma-
tából lett a Központi Bizottság külügyi
osztályának munkatársa, majd az osztály
helyettes vezetőjéből vált a hetvenes évek
közepén nagykövetté a fent említett ál-
lomáshelyeken; hazatérve pedig ismét a
párt központi apparátusába került, im-
már osztályvezetőként, s hamarosan –
1983 júliusában – a KB külügyi titkárá-
vá választották. A nyolcvanas években az
MSZMP külügyi osztálya nem a bigott
keményvonalasok gyülekezete volt, s aki
nagyon megerőlteti magát, a KB-titkár
Szűrösről is elhiheti, hogy az erősödő re-
formvonal képviselőjeként időnként Ká-

²⁰ Forrás: Magyarország politikai évkönyve 1999., 2000.,
2001. évi kötetei.

²¹ Az MSZP 2000 őszén elfogadott új alapszabálya sze-
rint automatikusan a párttagság megszűnését jelenti, ha
valaki a szocialista jelölttel szemben indul a választá-
sokon, vagy akár az ellenfelet támogató nyilatkozatot
tesz. A parlamenti képviselőcsoport döntése viszont, mi-
szerint nem zárja ki Szűröst a frakcióból, de nem is te-
kinti a tagjának, valójában értelmezhetetlen.

dárral is vitába szállt. A nyolcvanas évek vége felé, a gorbacsovi kurzus nagyobb mozgásteret és szabadabb véleménynyilvánítást lehetővé tevő légkörében egyre élesebbé és nyíltabbá vált a magyar és a román vezetés konfliktusa. Egyúttal nagyobb lehetőség nyílt rá – no meg a pluralizálódó Magyarországon nagyobb politikai szükség is mutatkozott –, hogy a határon túli magyar kisebbségek ügyében az MSZMP kimozduljon a korábbi évtizedek tarthatatlan álláspontjából. Az 1988. nyári hírhedt aradi találkozó nem egyedül Grósz Károly kudarca volt, bár neki kellett „elvinnie a balhét”. Az esetből a Ceausescuhoz látogató delegáció tagjaként Szűrös Mátyás nyilván újabb impulzust kapott álláspontja határozottabbá válásához. Az akkoriban szerveződő MDF és más „nemzeti demokrata” ellenzéki csoportosulások köreiből el is terjedt róla, hogy az MSZMP-vezetés „nemzeti reformkommunista” szárnyának egyik fontos alakja, aki Pozsgay Imre mellett potenciális szövetségesként is számon tartható az átmenet harcaiban. Kár volna tagadni progresszív szerepét a reformszárny és a keményvonalasok küzdelmeiben, ő volt például, aki 1989 nyarán a politikai hitele maradvékát is felőrlő Grósz Károly lemondását javasolta a pártvezetést megújító központi bizottsági ülésen.²²

Szűrös ekkor már nem külügyi vonalon működött, így ki is maradt a nagy diplomáciai áttörés lépéseiből. Bőségesen kárpótolhatta azonban az átmenetben neki jutó formális közjogi funkció. A pártvezetés 1987 óta küszködött az egyre nagyobb politikai szerephez jutó Országgyűlés „kezelhetőségének” problémájával. A Politikai Bizottság 1988. június végi döntése alapján Szűröst előbb a kommunista képviselőcsoport vezetőjévé választották, majd 1989 márciusában a házelnöki tisztségében kudarcot vallott

Stadinger István helyére került. Szűrös személye – posztjánál fogva – ezután két vonatkozásban is előtérbe került. Komoly tétje volt annak, hogy az utolsó pártállami parlament akceptálja a sokak által illegitimnek minősített kerekasztal-tárgyalásokat, és elfogadja a rendszerváltás, az „alkotmányos forradalom” törvényeit. Egyúttal magukon a kerekasztal-tárgyalásokon is szerephez jutott, tekintettel a formálisan „pártok feletti” házelnöki tisztségére. Az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP előkészítő tárgyalásai során jó érzékkel jelentette be közvetítői szándékát,²³ amelyet az ellenzék végül elfogadott, s a kerekasztal-tárgyalások két nyitó plenáris ülésén (amelyeken érdemi tárgyalások persze nem folytak, ám a közfigyelem rájuk irányult) Szűrös elnökölt.

Úgy látszik, azonosulása a rendszerváltás időszakában neki jutott szereppel később súlyos önértékelési zavarokhoz vezetett. Természetesen az ideiglenes államfői tisztségről és a köztársaság kikiáltásának aktusáról van szó, amely funkcióhoz, illetve lehetőséghez a történelmi véletlen juttatta Szűröst. Az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal között folyó – az ellenzéken belül is egyre éleződő konfliktusokkal terhes – tárgyalások vezettek a kompromisszumos közjogi megoldáshoz, amely a korábban jelentéktelen és jellegtelen házelnöki funkció súlyát megemelte. Közvetlenül a személyes érdem elenyésző volt abban, hogy október 23-án ő állhatott ki az Országház erkélyére kikiáltani a Magyar Köztársaságot.

A köztársaság kikiáltása idején túl voltunk az MSZMP-t felszámoló és az MSZP-t megalakító kongresszuson. Szűröst az „ötösfogat” tagjaként – Pozsgay, Németh, Nyers és Horn mellett – a reformkommunisták élcsapatához sorolták. Javában zajlott a „négyigenes” népszavazási kampány, amely során némelyek az MSZMP-MSZP köztársasági elnökjelöltjét, Pozsgay Imrét szinte „potenciális

²² Szűrös Mátyás felszólalása az MSZMP KB 1989. június 23–24-i ülésén: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei*. (Szerk. S. Kóstricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György.) MOL, 1993, 2. köt., 1137. o.

²³ Szűrös Mátyás, akit MSZMP KB-titkári tisztségéből felmentettek, 1989. május 23-án a rádióban jelentette be, hogy hajlandó közvetítő szerepet betölteni.

diktátorként" állították be. Szűrös ezt az időszakot tartotta alkalmasnak rá, hogy jelezze: maga is elvállalná a jelölést az államfői tisztségre. A népszavazás levette a napirendről a kérdést, így a vetélkedés elmaradt. Az 1990-es választásokon Szűrös az MSZP országos listáján a negyedik helyen szerepelt, de nem innen jutott mandátumhoz: a szocialista jelöltek közül egyedül neki sikerült egyéni választókerületben győznie. Az új parlamentben az egyik házelőnk helyettesi poszt jutott neki, amelyet korrekten módon betöltött, ám ez aligha elégítette ki ambícióját.

A Szűrös-ügyek kezdete az első választási ciklus második felére tehető. A „guruló dollárok” ügyében az MSZP határozottan szolidaritást vállalt Szűrössel, bár erre nem is volt olyan nagy szükség, hiszen amikor kiderült, hogy a jobboldalról indított támadás célt tévesztve őt találta telibe, rögtön nem tűnt olyan fontosnak a dolog tisztázása.²⁴ A kormánypártiak igyekeztek kesztyűs kézzel bánni Szűrössel, akivel egyre többször fordult elő, hogy saját pártját a jobboldal kedvelt vádjaival illette. A szaporodó konfliktusokat az MSZP belső megosztottsága, orientációs problémájának eldöntetlensége is szította. Szűrös elvileg Pozsgay elárvult helyét foglalhatta volna el az MSZP népi-nemzeti baloldalának élén, csupán az volt a probléma, hogy senki nem tudta definiálni e hely mibenlétét. Az MDF antallista átalakítása az 1989 őszén még alternatívátlanak gondolt MDF-MSZP-köalicció tervének összeomlása után, ezt követően pedig a kormány határozottan jobboldali politikája nem sok mozgásteret hagyott a pozsgayista irányvonal számára.²⁵

Szűrös a népi-nemzeti irányvonal más képviselőivel ellentétben nem vett részt

a párton belüli vitákban, hanem szinte kizárólag kifelé fordulva politizált. Jellemzően a párt legfőbb politikai ellenfeleivel egy platformra helyezkedve, esetenként velük közös fórumon fellépve üzengetett. Amikor 1993 elején az MSZP két alapvető stratégiai és egyúttal ideológiai vitában, nevezetesen a nemzeti kérdésben és a többi politikai irányzathoz való viszony ügyében kialakította álláspontját, Szűrös a népi-nemzeti irányzat más képviselőivel ellentétben messziről elkerülte a választmányi fórumait, ahol helyenként éles, de végig tárgyyszerű polémia után megszületett a közös állásfoglalás. Megjelent és felszólalt viszont ugyanebben az időben a „népi politizálásról” rendezett kisújszállási találkozón, majd a késő nyári szárszói konferencián. Ezek átfogták azt a széles nemzeti-harmadikutas-antiliberalis mezőt, mely a szocialista „népi baloldaliaktól” az ekkor már a „komplett náci ideológiai alapvetésen” túljutott Csurka Istvánig terjedt. A kisújszállási válogatott bornírtságokat búvájos csokorba gyűjtő politológus pontosan emelte ki Szűrös felszólalásának esszenciáját: „Jómagam tehát alapvetően népnemzetben gondolkodom.”²⁶

Azok a szocialisták viszont, akik Esterházy Péter instrukcióját követve alanyban-állítványban gondolkodtak, egyre kevésbé tudták megemészteni az MSZP-t rágalmozó kijelentéseket. Az ezek nyomán kirobbant botrány elkerülhetetlené tette, hogy Szűrös szintén valljon végre pártfórumon is. Kivételes, meg nem ismétlődő eset volt az az 1993-as választmányi ülés, amelyen Szűrösnek ki kellett végre fejtenie álláspontját, hiszen javaslatként elhangzott: talán nem kellene őt a párt listáján szerepeltetni a következő alkalommal, ha ennyire azonosul a jobb-

²⁴ A nyomozás 1992. március 9-én indult annak kiderítésére, ki a felelős, amiért az MSZMP megbízásából a devizaszabályokat megsértve utaltak át mintegy 14 millió dollárt a moszkvai „szolidaritási alapba” 1960 és 1987 között. Az ügyesség Szűrös Mátyás egykori KB-titkár is szeretne volna kihallgatni, de az Országgyűlés nem járult hozzá. Az ügyesség 1993 márciusában bűncselekmény megállapításának hiányában lezárta az ügyet.

²⁵ Szűrös évekkal később megállapította: „A mi gondol-

kodásmódunk nem igazán érvényesült a pártnak. Nem sikerült platformot létrehozunk, mert a miénket nem tartották korszerű gondolkodási irányzatnak. (...) A népi baloldal így nem formálódhatott ki. A párt tagsága sem mutatott nagy érdeklődést, mert a párt vezetői másfajta értékrendet helyeztek előtérbe.” Időnként kísért a múlt. Pintér Dezső interjúja Szűrös Mátyással. *Magyar Hírlap*, 1997. május 3.

²⁶ Bozók András: Alföldi szóvirágok. *Beszélő*, 1994. március 31.

oldal vádjaival. Mondandója azonban megint csak arra korlátozódott, hogy rámutasson, miért nem kielégítő az MSZP politikája: nem kellően nemzeti, vagyis a „sorskérdésekben” nem törekszik megfelelően a nemzeti egység megteremtésére; nem eléggé falusias-agrárius; ezzel szemben megengedhetetlenül sok a liberális vonás benne. Bizonyítani nem tudta ugyan a nemzetietlenségre vonatkozó állításai igazát, de a másként gondolkodás szabadsága iránti igény oly erős volt az MSZMP-s hagyományok látszatától is elzárkózó pártban, hogy az a gondolatmentes beszéd szabadságát is magában foglalta. Így azután a szó elszállt, s minden maradt a régi. A legnagyobb gond persze az volt, hogy Szűrössel nem lehetett sem kompromisszumra jutni, sem igényeit kielégíteni, mivel az általa kifejtett amorfi gondolatföredékekből semmilyen konkretizálható program nem következett. Valahányszor túllőtt a célon, Szűrös rendre az MSZP népi-nemzeti szárnya védelmébe húzódott, s mivel a szocialisták legkedvesebb időtöltése mindig a belső küzdelmek megvívása volt, nem lehetett ráébreszteni az őt védelmezőket, mennyire kompromittáló ez a kapcsolat.

Szűrös 1994-ben az országos listán már csak a 11. helyet kapta, de ez nem sokat számított, hiszen Püspökladányban újra az élen végzett. A választási harc sem maradhatott Szűrös-botrányok nélkül. Nagy feltűnést keltett a Hajdú János képviselőjelöltsége elleni durva kirohanása; de emellett a tévé hecckampánnyal felérő műsoraiban is érdekes nyilatkozatai voltak, például az, amely a választási harc finisében „revánsszellemű” emberek felbukkanását emlegette a szocialisták háza táján.²⁷

A szabad demokratákkal kötött koalíciónak számos ellenfele akadt az MSZP-ben, ám az egy percig sem volt kétséges, hogy Szűrös nem marad vesztes, s ahol tud, ártani fog az együttműködésnek –

a liberálisok hergelésével, az MSZP-n belüli áskálódással, de leginkább a jobboldali vádak már-már megszokott visszhangozásával. Így is történt. Nem rejtette véka alá, hogy igényt tartott volna a házelnöki tisztségre, mellőzését a korábbi konfliktusokra vezette vissza.²⁸ Szinte azonnal kifogásolni kezdte az MSZP „népi szárnya” visszaszorulását,²⁹ s még mielőtt bármi érdemlegeset tett volna a kormány, a jobboldali politikusokkal egybehangzóan nekiállt azt szajkózni, hogy az új koalícióban a választások szocialista nyertesei vesztek, a győzelem a közpolitika liberálisoké lett.³⁰ A szélsőjobboldal kedvenc rádióműsorának, a Vasárnapi Újságnak nyilatkozva ő maga szorgalmazta az ellenzék egységes fellépését saját pártjának kormányával szemben.³¹

Igazán intenzív offenzívába 1995 kora tavaszán kezdett. Először a „Kialtás” című jobboldali rendezvényen csatlakozott a szabad demokrata Fodor Gábor kultúrpolitikája elleni kirohanáshoz, amelynek során a miniszter lemondatását szorgalmazták,³² majd a Lakitelek Alapítvány rendezvényén lépett fel közösen a szocialista jobboldali társasággal és immár Orbán Viktorral együtt.³³ Ezek után már nem is volt különösképpen meglepő Pokol Béla javaslata, miszerint a jobboldalnak Szűrös köztársasági elnökké választását kellene támogatnia Göncz Árpád-

77

²⁸ Visszatérek az eredeti szakmámhoz. Kéri J. Tibor interjúja Szűrös Mátyással. *Népszabadság*, 1994. július 6.

²⁹ A Népszabadságnak és a Magyar Hírlapnak is nyilatkozott. Szekeres Imre frakcióvezető válaszában cáfolta a kijelentés megalapozottságát. *Népszabadság*, 1994. augusztus 2.

³⁰ Vö. Miklós Gábor: Történelmi nagyszülők keresése, *Népszabadság*, 1994. augusztus 27.

³¹ A köztársaság kikiáltásának ötödik évfordulóján, 1994. október 23-án nyilatkozott.

³² Az elfogadott kiáltvány szerint Fodor Gábor művelődési miniszter többek között nem gondoskodik megfelelően a nemzeti intézmények védelméről, fenntartásáról és fejlesztéséről; beavatkozik az autonóm intézmények belső életébe; semmibe veszi a szakmai és társadalmi szervezetek törvényes jogait, javaslatait; a közoktatás lényeges problémáinak megoldása helyett légből kapott reformterveket igyekszik megvalósítani. Vö. Ötpárti együttműködést szorgalmaznak ellenzékiek. *Magyar Hírlap*, 1995. március 6.

³³ A „Magyarország és Európa, a magyarság esélye, jövőképe” c. konferencián, lásd: *Népszabadság*, 1995. április 8.

²⁷ Idézi: „Egy korszak lezárult – no comment.” *Népszabadság*, 1994. július 26.

dal szemben. Jellemző volt Szűrös reagálása, aki nagyon is hajlott volna ilyen önfeláldozásra: mint elárulta, „baráti beszélgetéseken” tárgyalt is róla az ellenzéki politikusokkal. Együttal átgondolatlanul minősítette az MSZP döntését Göncz Árpád újjaválasztásáról, arra hivatkozva, hogy „az SZDSZ elszívja az MSZP és a demokratikus baloldal életerejét”.³⁴ Az idő tájt egy publicista találóan így jellemezte a magatartását: „Végigböngészve Szűrös érveit, az olvasónak az a benyomása támad, hogy az önjelölt bizony híján van az eredeti, csak reá jellemző gondolatoknak, és minden érvét a jobboldali ellenzék szókészletéből meríti. Amolyan »second hand«, uraságoktól levetett holmik. Nem is akárhonnan. Hétről hétre föllehetők a Magyar Fórum, az Új Demokrata és a rokon szellemű lapok hasábjain.”³⁵

Nincs is értelme hosszasan sorolni nyilatkozatait és parlamenti magatartásának anomáliáit. Egy 1997. tavaszi interjúban már Szűrös is kénytelen volt elismerni, hogy „a stabilizációs politika összességében eredményes lesz”, ez azonban nem gátolta meg pártja szokásos bírálatában. Nem titkolta, hogy eszménye a jobboldali erőkké létrehozandó nagykoalíció, amelyet már 1994-ben is kívánatosnak tartott volna. Egy lélegzetre igényelte a „népvezető baloldaliság” előtérbe állítását és az MSZP szociáldemokrata jellegének erősítését. A kettő között ellentmondást nem fedezett fel, hiszen továbbra is óvakodott attól, hogy szokásos lözvingjain kívül valami konkrétumot említsen.³⁶

„Szűrös hatalmas szolgálatokat tett Horn Gyulának és a párt vezetésének – írta maliciózan a Népszabadság gloszsaírója. – Lehetőséget adott nekik ugyanis arra, hogy demonstrálják: az MSZP a legtürelemesebb, legelnézőbb, legdemok-

ratikusabb párt. Elviselték Szűrös sértődött panaszszavait, hogy »nemzeti alapon« a radikális jobboldallal, virtigli szocialistaellenes politikusokkal bratyzott, hogy szolgálatkész nyilatkozója volt mindenféle hecműsoroknak. Most is ilyen szerepre vállalkozna: a magyar politikai élet megosztására azon az alapon, hogy az egyik fél nemzeti, a másik nemzetietlen.”³⁷

A szocialisták birkatürelmét jelzi, hogy Szűrös 1998-ban ismét képviselői mandátumot szerezhetett, ezúttal a Hajdú-Bihar megyei lista második helyéről, mivel az ő körzete, Püspökladány is „el-esett”. Ami azóta történt, abban nincs semmi meglepő: Szűrös az ellenzéki oldalon ülve minden adandó alkalmat megragadott, hogy a Fidesz-kormány érveit megtámogassa a szocialista és a liberális ellenzék diszkreditálását célzó permanens kampányban. Ezzel szemben nem akadt bíráló szava a Fidesz-vecsajt példátlan botrányosorozatára, igazságtalan társadalompolitikájára, a törvényszéli szédelgésekre, a parlamenti tragikomédiára, a neonáci nyomulások eltűrésére, a demokratikus köztársaság eszményei elleni merényletek sokaságára. Ismét csak nem tudta egyébbel észrevétetni magát, mint renitens magatartásával.

Szűrös Mátyás tavaly novemberben egyértelműen a Fidesz-kampány frontemberévé vált. Nem azzal, hogy a törvényt sértő eljárásokat legitimáló zárszamadási törvényt az MSZP-frakcióval szemben megszavazta, hanem azzal, hogy a kormányoldal szemforgatóan hazug érvelését tette a magáévá. Lelkiismereti okokra hivatkozva támadta hátba párttársait, akik nagy erőfeszítéseket tettek a kormány álságos, megtévesztő manővereinek leleplezésére. Azóta Szűrös a jobboldal ügyeletes üdvöskéje és persze a média sztárja. Nincs olyan ügy, amelyben fel ne mondaná a Fidesz-propagandisták számára előírt leckét, s ne hangsúlyozná, hogy a „polgári koalíció” egész tevékenysége milyen közel állt a szívéhez. Szerep-

³⁴ Szűrös megfontolná az elnökjelöltséget. *Magyar Hírlap*, 1995. május 9.

³⁵ Várkonyi Tibor: A jelige. *Magyar Hírlap*, 1995. május 11.

³⁶ Időnként kísért a múlt. Pintér Dezső interjúja Szűrös Mátyással. *Magyar Hírlap*, 1997. május 3.

³⁷ Miklós Gábor: Zűrös. *Népszabadság*, 1995. május 11.

vállalása azonban ennél többre tegebb. Hozzá tartozik mindenekelőtt a szocialisták diszkreditálása, nemzetietlenségének és antiszociális jellegének, „neoliberális elfajulásának” bizonygatása, szociáldemokrata jellegének tagadása.³⁸ A jobboldal ömlengő dicsérete a baloldaliság hangoztatása mellett kissé diszfunkcionálisnak tűnik ugyan, de az Orbán-Nastase-paktum negatív hatásának ellensúlyozása megkívánta, hogy példát találjanak a hiteles „nemzeti baloldali” álláspont szembeállítására az MSZP vehemens kritikájával.

A Fidesz az igazi hasznot Szűrösnek az Új Baloldal nevű szervezethez csatlakozásától remélheti. Tekintsünk most

el annak firtatásától, hogy mi is a valóságos célja az MSZP-ből eltávolított, agyonkompromittálódott Schmuck Andor és a dicstelen újpesti pályafutása során hozzácsapódott egykori titkosszolgálati alkalmazott, Schiller László pártszervező munkásságának, s fordítsuk figyelmünket kizárólag a Fidesz szempontjára. Kétség nem fér hozzá, valóságos főnyeremény számukra minden olyan alakulat indulása a választásokon, amely alkalmas a baloldali szavazók megosztására. Kapóra jön, ha Szűrös Mátyás az Új Baloldal listavezetőjeként – mi több, miniszterelnök-jelöltjeként – mint „hiteles” nemzeti baloldali és egyúttal „tőről metszett szociáldemokrata” politikus próbál minél több választót elhódítani egykori pártjától. A bukásra ítélt Új Baloldal listavezetőjeként azonban Szűrös továbbra is csak Fidesz-propagandistaként képes működni, e szálnalmas szerepvállalással zárva le pályafutását.

³⁸ Ennek csak bevezetője volt az a mély sértődöttségéről árulkodó cikk, amelyet akkor írt, amikor kiderült, nincs esélye felkerülni az MSZP választási listájára. Szűrös Mátyás: Milyen is a „fogadjisten”? *Népszabadság*. 2001. november 29.

Szerzőnk új könyve

